

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Groenen in de Bondsrepubliek: kortstondige protestpartij of uitdrukking van duurzame verandering?

Haren, R.M. van

Citation

Haren, R. M. van. (1991). De Groenen in de Bondsrepubliek: kortstondige protestpartij of uitdrukking van duurzame verandering? *Acta Politica*, 26: 1991(1), 3-24. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449885>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449885>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

© 1991 Uitgeverij Boom, Meppel en Amsterdam

Niets in deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

De Groenen in de Bondsrepubliek: kortstondige protestpartij of uitdrukking van duurzame verandering?

Ralph K. van Haren

Inleiding

De jaren zeventig en tachtig gaven de intrede te zien van groene lijsten en partijen in de electorale arena van de meeste democratische industrielanden, met name die in Europa.¹ Zich in programmatisch-ideologisch en organisatiestructureel opzicht presenterend als een nieuw type partij, slaagden zij erin zetels te verwerven in het nationale parlement van – in chronologische volgorde (1979-1989) – Zwitserland, België, de Bondsrepubliek Duitsland, Finland, Luxemburg, Oostenrijk, Italië, Portugal, Zweden, Ierland, Nederland en Griekenland alsmede in 1984 en 1989 in het Europese Parlement (vgl. Poguntke 1987; Rüdiger 1985). Aan deze groene golf is de politieke wetenschap zeker niet onopgemerkt voorbijgegaan. Met name over de Westduitse groene partij, *Die Grünen*, heeft inmiddels een uitgebreide hoeveelheid literatuur het licht gezien. Hoewel vanuit vergelijkend-politicologisch oogpunt niet erg vruchtbaar, is deze sterke concentratie van aandacht op de Westduitse Groenen niet verrassend, niet alleen vanwege de ruime plaats die de BRD sowieso in de media toebedeeld wordt, maar ook omdat hun successen bij deelname aan verkiezingen op verschillende niveaus en hun daarmee samenhangende machtspolitieke betekenis tot dusver slechts zelden door enige andere partij in hun soort zijn geëvenaard. Reeds drie jaar na hun oprichting in 1980 slaagden de Groenen erin bij de Bondsdagverkiezingen over de vijf-procentdrempel te springen, als eerste vierde partij – naast de SPD, FDP en CDU/CSU – sinds 1961. Eind 1989 zetelden zij, behalve voor een tweede termijn in zowel de Bondsdag als het Europese Parlement, in acht van de elf deelstaatarparlementen, in zes daarvan reeds voor een tweede of derde termijn; in drie van deze vervulden zij bovendien een wipfunctie bij de regeringsvorming.

In dit artikel wordt een poging ondernomen om de verklarende factoren te identificeren van de opkomst en het electorale succes van de West-

duitse Groenen, die op dit moment nagenoeg de enige groene partij vormen waarover in ruime mate empirische data beschikbaar zijn. Dit geschiedt aan de hand van een bespreking van het theoretische en empirische gehalte van een drietal verschillende benaderingen of soorten theorieën die uit de literatuur gedestilleerd kunnen worden. De eerste twee van deze benaderingen plaatsen de opkomst van de Groenen in de context van de economische ontwikkeling in westerse landen als de BRD, maar terwijl de eerste duurzame veranderingsprocessen in de sociale structuur en in individuele waardenprioriteiten benadrukt die als typerend voor postindustriële maatschappijen worden beschouwd, stelt de tweede meer kortstondige verschijnselen, namelijk economische crises en de daarmee gepaard gaande relatieve deprivatie en gebrekkige sociale integratie van jonge intellectuelen voor hun opkomst verantwoordelijk. Uit deze twee benaderingen volgen sterk uiteenlopende toekomstperspectieven voor de Groenen: electorale consolidatie is de logische consequentie van de eerste, verdwijning van het politieke toneel van de tweede benadering. Daarnaast is er een derde, meer historische benadering die de opkomst van de Groenen analyseert in de context van politiek-maatschappelijke problemen als (toenemende) milieuvervuiling en bewapening en wijdverbreide verontusting hierover zoals die tot uitdrukking komt in de protestacties van de nieuwe sociale bewegingen.

Postindustriële theorieën

Volgens postindustriële theoretici bevinden de huidige industriële maatschappijen zich in een fase van overgang naar een nieuwe, postindustriële maatschappijvorm die zich door de volgende kenmerken van zijn voorganger onderscheidt: een overwicht in de economie en de beroepsbevolking van de tertiaire (dienstverlenende) sector en witteboordwerkers en niet langer de secundaire (industriële) sector en blauweboordwerkers, hogere niveaus van materiële welvaart en vrije tijd en van opleiding en kennis onder het leeuwedeel van de bevolking alsmede een waardenpatroon waarin levenskwaliteit de dominante positie van de traditionele arbeidsmoraal heeft overgenomen (Huntington 1974).

Dit laatste aspect wordt in Ronald Ingleharts veelbediscussieerde theorie van de postindustriële waardenverandering geanalyseerd. Deze theorie houdt in dat als gevolg van de naoorlogse economische welvaart een verschuiving van sterk overwegende nadruk op 'materialistische' waarden als economische en fysieke veiligheid naar een hogere waardering voor 'postmaterialistische' waarden als levenskwaliteit en participatie

heeft plaatsgevonden onder de bevolking van westerse industrielanden. Inglehart (1981, 1985) veronderstelt dat iemands waarden de sociaal-economische omstandigheden tijdens zijn/haar adolescentie weerspiegelen en gedurende de rest van zijn/haar leven relatief stabiel blijven. Onder omstandigheden van materiële schaarste prevaleren economische behoeften, maar wanneer deze bevredigd zijn, ontwikkelen mensen nieuwe, niet-materiële behoeften en corresponderende waarden. Dit impliceert dat jongere, naoorlogse, onder omstandigheden van economische welvaart volgroeide generaties – in het bijzonder de welgesteldere lagen ervan – eerder postmaterialistische waarden benadrukken, terwijl oudere, vooroorlogse generaties, die in een omgeving van materieel gebrek zijn opgegroeid, vaker aan materialistische waarden hechten. Waardenverandering voltrekt zich bijgevolg als een intergenerationeel proces, waarbij de eerstgenoemde generaties geleidelijk aan in plaats komen van de afstervende laatstgenoemde.

Hoewel Inglehart (1981, 1985) de veronderstelde verandering in waardenprioriteiten empirisch vrij overtuigend kon staven, is zijn theoretisch raamwerk steeds weer mikpunt geweest van velerlei, deels zeker gerechtvaardigde kritiek (vgl. Müller-Rommel 1983; Thome 1985). Zo is erop gewezen dat nadruk op postmaterialistische issues niet zozeer afkomstig is van (met name jongeren uit) de welgestelde of middenklasse als zodanig, maar bovenal van de *nieuwe* middenklasse (de tertiaire sector van gesalarieerde witteboordwerkers) en nauwelijks van de oude (de zelfstandigen), hetgeen wellicht samenhangt met de relatief grote aandacht in de tertiaire sector voor immateriële doeleinden (vgl. Cotgrove/Duff 1981; Dalton 1984). Dit impliceert dat Ingleharts verklaringstheorie op zijn minst zou moeten worden aangevuld met determinanten als de door andere postindustriële theoretici gesignaleerde, reeds hoger vermelde processen van sociaal-structurele verandering (tertiaïrisering van de maatschappij) en cognitieve mobilisatie (gestegen opleidings- en kennisniveaus) (vgl. Chandler/Siaroff 1986; Dalton e.a. 1984).

Een belangrijk gevolg van de postmaterialistische waardenverandering is, volgens Inglehart (1984, 1985), het ontstaan van een nieuwe, additionele politieke scheidslijn in hooggeïndustrialiseerde maatschappijen die dwars door de traditionele links-rechtspolarisatie langs sociaal-economische issues heenloopt: een materialisme- versus postmaterialisme-dimensie, ook wel *Old Politics-New Politics*-dimensie genoemd (vgl. Dalton e.a. 1984). Inglehart (1984) beschouwt de milieu-, antikernenergie-, vredes- en vrouwenbeweging alsmede de groene partijen als uitdrukking van en de ondanks de economische problemen vóórturende prominentie van de door hen gepolitiseerde kwesties als bevestiging van het bestaan van die

nieuwe conflict-dimensie. Aangezien deze postmaterialistische groepen doorgaans, wegens hun ongenoegen over de traditioneel op economische groei gerichte status-quo, maatschappelijke veranderingen nastreven, spreekt Inglehart (1984) in dit verband van de opkomst van postmaterialistisch links. Daarbij verwijst hij naar empirische data die aangeven dat postmaterialisten, ondanks hun veelal hoge inkomens- en klassepositie, er een tendentieel linkse zelfpositionering en partijvoorkeur op na houden.

Tabel 1 geeft empirisch uitsluitsel over de vraag in hoeverre de Groenen inderdaad als een postmaterialisme-fenomeen aangemerkt kunnen worden.

Tabel 1: De waardenprioriteiten van Westduitse kiezers (in%)

	Groenen	SPD	FDP	CDU/CSU
Postmaterialistisch	64,3	29,7	27,2	11,7
Gemengd	31,4	55,0	59,7	66,0
Materialistisch	4,3	15,3	13,1	22,3
	(N=219)	(N=921)	(N=177)	(N=812)

Noot: waardenprioriteiten zijn gemeten met Ingleharts (1981) oorspronkelijke index van vier items: 'handhaving van orde in het land', 'mensen meer zeggenschap geven bij belangrijke regeringsbesluiten', 'bestrijding van stijgende prijzen' en 'bescherming van de vrijheid van meningsuiting'; de respondenten dienen aan te geven welke twee hiervan zij het belangrijkste vinden: materialisten kiezen het eerste en het derde item, postmaterialisten het tweede en het vierde; de overigen zijn mengtypen; stemvoorkeur is vastgesteld op basis van de vraag op welke partij de respondent zou stemmen als er aanstaande zondag Bondsdagverkiezingen zouden zijn; de vier Bondsdagpartijen zijn in volgorde van links-rechtspositie geplaatst.

Bron: *Allbus* ('Allgemeine Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften') 1986, geciteerd in Müller-Rommel (1989).

Met een electorale achterban die voor bijna 65% uit postmaterialisten bestaat en nog geen 5% aan materialisten telt, vormen de Groenen een niet uitsluitend, maar wel degelijk overwegend postmaterialistische partij. In het sociaal-democratische, het liberale en het christendemocratische kamp is het aandeel van kiezers met postmaterialistische waardenprioriteiten nog niet half zo groot, al blijven zij, in het geval van de SPD en de FDP althans, een numeriek geenszins onbeduidende minderheid. Dat postmaterialistische waardenverandering het electoraat van de oude partijen niet onaangestast laat, leert ook een vergelijking van deze *Allbus*-data met eerdere, uit 1982 daterende *Allbus*-data: de stijging van het aandeel van de postmaterialisten onder de kiezers van de Groenen in dit tijdsbestek (1982-1986) bedraagt weliswaar 14%, maar onder de kiezers van de SPD

doet zich een vergelijkbare, zelfs nog iets grotere stijging voor (+16%); alleen onder de kiezers van de FDP en CDU/CSU is deze stijging aanzienlijk geringer (beide +6%). Deze bevindingen geven aanleiding tot de conclusie dat postmaterialisme alleen een partiële verklaring kan bieden voor een groene stemvoorkeur. Ingleharts waardenveranderingstheorie zal om die reden met andere verklarende variabelen gecombineerd moeten worden, waarbij in de eerste plaats valt te denken aan andere postindustriële factoren en aan de veel gebruikte links-rechtszelfplaatsing als indicator voor iemands ideologische positie.

Om met het laatste te beginnen, herinneren wij aan Ingleharts these van het ontstaan van postmaterialistisch links: postmaterialisten houden er eerder linkse dan rechtse sympathieën op na. Het antwoord op de vraag in hoeverre dit ook voor de kiezers van de Groenen opgaat, verschaft tabel 2.

Tabel 2: De ideologische positie van Westduitse kiezers (in%)

	Groenen	SPD	FDP	CDU/CSU
Links (1,2)	13,2	8,4	2,9	0,5
Centrum-links (3,4)	44,3	33,9	8,7	2,7
Centrum (5,6)	34,4	44,1	52,6	35,0
Centrum-rechts (7,8)	8,1	10,8	26,0	42,3
Rechts (9,10)	0,0	2,8	9,8	19,5
	(N=219)	(N=921)	(N=177)	(N=812)

Noot: zie de noot bij tabel 1; meting van de ideologische positie geschiedde door zelfplaatsing op een tienpunts links-rechtsschaal.

Bron: *Allbus* 1986, geciteerd in Müller-Rommel (1989).

Evident is dat de kiezers van de Groenen op ideologisch vlak vooral links gezocht moeten worden, ter linkerzijde van die van de SPD. Plaatste zich in 1986 minder dan de helft (42,3%) van de sociaal-democratische kiezers in een van de eerste vier - linkse - categorieën, van de groene kiezers deed meer dan de helft (57,5%) dit. Een relatieve meerderheid van steeds 44% valt bij de groene kiezers in de categorie centrum-links en bij de SPD-kiezers in de categorie centrum. De tot dusver gepresenteerde data laten er kortom geen enkele twijfel over bestaan dat de Groenen met Ingleharts predicaat 'postmaterialistisch links' toepasselijk gekenschetst kunnen worden.

Gezien de relatief sterke linkse oriëntatie van de groene kiezers zou men zich zelfs kunnen afvragen of aan de variabele waardenprioriteiten nog wel een zelfstandige betekenis toekomt bij hun stemgedrag. Een dergelijk vermoeden blijkt evenwel ongerechtvaardigd. Zoals uit tabel 3 blijkt,

Tabel 3: De stemvoorkeur van waardentypen in de BRD, gecontroleerd voor hun ideologische positie (in %)

	Links (1-5)		Rechts (6-10)	
	Post.	Mat.	Post.	Mat.
Groenen	35,2	—	12,9	1,7
Overige partijen	64,8	100,0	87,1	98,3
	(N=122)	(N=59)	(N=31)	(N=121)
	PV=35,2	P<0,01	PV=11,2	P<0,05

Noot: zie de noot bij de tabellen 1 en 2; overige partijen: SPD, FDP, CDU/CSU; PV: procentueel verschil tussen postmaterialisten en materialisten.

Bron: Eurobarometer 20, 1983.

koesteren postmaterialisten – onafhankelijk van hun ideologische positie – eerder een voorkeur voor de Groenen dan hun materialistische tegenhangers. Hoewel het verband tussen ideologische positie en groene stemvoorkeur evenmin verdwijnt indien voor waardenprioriteiten gecontroleerd wordt, kan uit tabel 3 opgemaakt worden dat dit verband zwakker is dan dat tussen waardenprioriteiten en groene stemvoorkeur.²

Op basis van de tot dusver gepresenteerde onderzoeksresultaten kan de hypothese opgesteld worden dat het sociaal-structurele profiel van het groene electoraat in dezelfde richting tendeert als dat van de postmaterialisten: jong, hoog opgeleid, behorend tot de nieuwe middenklasse en woonachtig in stedelijke gebieden (vgl. Inglehart 1979a+b; Müller-Rommel/Wilke 1981). Tabel 4 verleent deze hypothese empirische steun.

Met nagenoeg de helft (48,2%) van hun kiezers in de jongste leeftijdscategorie (18-29) en niet meer dan 17,4% die 45 jaar of ouder zijn, vormen de Groenen een opvallend jongere partij dan hun gevestigde pendanten. Qua opleiding geven de kiezers van de Groenen veel minder frequent dan die van de drie andere partijen aan alleen de *Volksschule* en eventueel de *Hauptschule* voltooid te hebben, daarentegen vaker over een hoger opleidingsniveau, vooral het *Abitur*, te beschikken. Wat de klassepositie – gedefinieerd naar beroep – betreft, blijken de nieuwe middenklasse, studenten en werklozen – in die volgorde – onder de groene kiezers de drie sterkst vertegenwoordigde categorieën te zijn; bij de overige partijen zijn dat achterenvolgens de huisvrouwen/mannen en gepensioneerden, de nieuwe middenklasse en de arbeidersklasse (bij de SPD en de CDU/CSU) danwel de oude middenklasse (in het geval van de FDP). Als laatste kan geconstateerd worden dat de groene kiezers – in overeenstemming met hun beroepsmatige positie – overwegend in grote en universiteitssteden wonen

Tabel 4: De sociaal-structurele achtergrond van Westduitse kiezers (in %)

	Groenen	SPD	FDP	CDU/CSU
<i>Leeftijd</i>				
18-29	48,2	21,4	15,3	15,1
30-44	34,4	31,5	35,6	26,4
45-59	10,1	25,4	26,0	25,4
60+	7,3	21,7	23,1	33,1
	(N=219)	(N=921)	(N=177)	(N=812)
<i>Opleiding</i>				
Volksschule/Hauptschule	22,9	63,4	40,7	56,1
Mittlere Reife/Realschule	31,0	19,2	26,6	25,4
Fachhochschule	6,8	4,2	4,0	5,0
Abitur	32,9	10,5	23,7	11,8
Geen van deze voltooid	6,4	2,6	5,0	1,7
	(N=219)	(N=921)	(N=177)	(N=812)
<i>Klasse</i>				
arbeidersklasse	5,3	20,9	0,0	14,7
oude middenklasse	6,7	3,0	21,7	9,1
nieuwe middenklasse	36,0	25,3	30,4	27,0
studenten	22,7	5,5	8,7	5,3
werklozen	20,0	11,5	4,3	8,2
huispersonen/ gepensioneerden	9,3	33,8	34,8	35,8
	(N=75)	(N=364)	(N=23)	(N=341)
<i>Woonplaats</i>				
minder dan 20.000 inwoners	28,6	40,2	41,7	46,4
20.000-99.999 inwoners	27,3	25,3	25,0	27,2
100.000 of meer inwoners	44,2	34,5	33,3	26,4
	(N=77)	(N=368)	(N=24)	(N=349)

Noot: zie de noot bij de tabellen 1 en 5.

Bron: voor leeftijd en opleiding: Allbus 1986, geciteerd in Müller-Rommel (1989); voor klasse en woonplaats: Eurobarometer 20, 1983.

(vgl. Müller-Rommel 1984, 1989). Al met al onderscheidt het electoraat van de Groenen zich duidelijk van dat van de andere partijen.³

Nu er, zoals eerder werd opgemerkt, een onmiskenbare samenhang bestaat tussen sociaal-structurele variabelen en waardenprioriteiten, rijst de vraag of het eerder geconstateerde 'effect' van postmaterialistische waardenprioriteiten op groene stemvoorkeur niet wordt overschaduwed door

Deprivatietheorieën

Deprivatietheoretici verlenen aan de empirisch waargenomen sociaal-structurele achtergrondskennmerken van de kiezers van de Groenen, in het bijzonder hun jonge leeftijd en hoge opleiding, een interpretatie die sterk van die van hun postindustriële pendanten verschilt: een levenscyclisch-theoretische. De deprivatietheorieën vormen varianten op de centrale these dat de opkomst en de electorale bloei van de Groenen het gevolg zijn van tijdelijk proteststemgedrag van de kant van jonge en hoog opgeleide mensen, wier materiële en ideologische verwachtingen gefrustreerd zijn en wier sociale integratie bijgevolg nog zwak is. In dit perspectief zijn de linkse en idealistische – idealisme geldt hier als een te prefereren synoniem voor postmaterialisme – attitudes die de groene kiezers kenmerken uitdrukking van hun huidige positie in de levenscyclus: naarmate zij ouder worden, zullen zij sterker geïntegreerd raken in de sociale structuur, ook wel vestiging genoemd, en belang krijgen bij de status-quo en om die reden een conservatievere en materialistischere houding aannemen en dienovereenkomstig hun stem uitbrengen, hetgeen electoraal verval van de Groenen impliceert (Bürklin 1987; vgl. ook Boy 1981).

Het fundament van alle deprivatietheorieën, de these van de relatieve materiële deprivatie, houdt het volgende in. Vroeger, toen dit nog was voorbehouden aan een relatief klein deel van de bevolking, ging een hoge opleiding in de BRD vrijwel automatisch gepaard met de verwerving van een hoge beroepspositie en daarmee een hoog inkomen en een hoge status. De door de hervormingen in het onderwijsbestel bewerkstelligde grotere toegang tot het hoger onderwijs in het begin van de jaren zeventig en het effect van de naoorlogse geboortenexplosie leidden tot een enorme stijging van het aantal hoog opgeleiden. Hun verwachtingen gingen de integratiecapaciteiten van de arbeidsmarkt te boven, een situatie die nog verscherpt werd door de economische crises in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig (Bürklin 1987). Aldus is een groep van 'gefrustreerde academische plebejers' ontstaan – 'jeugdige leeftijdscohorten met een hoge opleidingsstatus maar geblokkeerde mobiliteitskansen' (Alber 1985), wier jonge leeftijd, gebrekkige sociale positie en afstand tot het 'economische leven van alledag' volgens één variant gepaard gaat met een soort inherente tendentie tot idealistische politieke opvattingen en die derhalve een kiezerspotentieel vormen voor nieuwe partijen, in dit geval de Groenen (Alber 1985). In dit perspectief vormt het conflict rond postmaterialistische issues niet meer dan een probleem van accommodatie van een nieuwe elite (Bürklin 1981).

In een andere, minder simplistische variant wordt aan de these van de

materiële deprivatie een these van de ideologische deprivatie verbonden (Bürklin 1984, 1985, 1987). De jonge, in haar materiële, beroepsmatige toekomstverwachtingen gefrustreerde intelligentsia zal zich des te sterker in haar belangen gedepriveerd voelen, indien deze niet alleen door de regerings- maar ook door de oppositiepartij(en), dat wil zeggen door de gehele politieke elite, niet of ondervertegenwoordigd worden. Hierbij komt nog dat de intelligentsia, die overwegend ten behoeve van de overheids- en dienstensector gerekruteerd wordt, zich in het systeem van economisch georganiseerde belangen in een structureel nadelige positie bevindt vanwege haar geringe 'Konflikt- und Durchsetzungsfähigkeit' (Bürklin 1984). In het geval van non-representatie door de politieke elite zal de jonge intelligentsia zich daarom gedwongen zien de *Durchsetzungsfähigkeit* van haar belangen in de materiële verdelingskwestie te vergroten door de ideologische politisering van haar eisen, teneinde op die wijze kiezers te mobiliseren ten gunste van een nieuwe partij die deze eisen wel steunt. Deze groep intellectuelen formuleert met andere woorden een nieuwe ideologie waarvan de functie hoofdzakelijk bestaat uit de delegitimatie van de heersende ideologie, in het bijzonder het principe van verdeling naar prestatie dat in de perceptie van de jonge intellectuelen hun sociale integratie in de weg staat, en de daarop gebaseerde politieke heerschappij (Bürklin 1984, 1987). Deze nieuwe ideologie draagt dan ook noodzakelijkerwijs een idealistisch karakter; haar politieke oriëntatie en specifieke inhoud hangen af van de historische en politiek-culturele omstandigheden van een land. In dit verband spreekt Bürklin (1984, 1985) van idealistisch ideeëngoed uit de Romantiek dat sinds die tijd steeds weer in cyclische bewegingen opkwam in Duitsland: in de jeugdbeweging ten tijde van het keizerrijk, de vredesbeweging kort voor de Eerste en kort na de Tweede Wereldoorlog, de studentenbeweging van de jaren zestig en nu de groene beweging. Verder wijst Bürklin (1984) op de links-idealistische, participatiegerichte hervormingsverwachtingen ('Mehr Demokratie wagen', luidde een bekende slogan) die de sociaal-liberale (SPD-FDP) regeringscoalitie (1969-1982) in haar eerste jaren opwekte, maar die zij naderhand, met name sinds de opvolging van Willy Brandt door zijn sociaal-democratische partijgenoot Helmut Schmidt als bondskanselier in 1974, steeds meer frustreerde door beleidsmaatregelen als de inperking van burgerrechten, de bouw van kerncentrales en een plaatsingsbesluit van nieuwe kernwapens alsmede door de ontmaching van de idealistische linker-vleugel van de SPD. Het als gevolg hiervan ontstane ideële representatiehiat in het Westduitse partijstelsel wisten de Groenen sinds het einde van de jaren zeventig met toenemend succes op te vullen.

Deze thesen van de materiële en de ideologische deprivatie worden

soms nog gecombineerd met een generatietheorie. Volgens deze theorie maken (de kiezers van) de Groenen deel uit van een nieuwe, derde generatie die haar primaire politieke socialisatie sinds de tweede helft van de jaren zestig heeft ondergaan en die, anders dan de twee voorgaande generaties, over slechts zwakke partij-identificaties beschikt. Om die reden kan zij, in het geval van ontoereikende politieke representatie van haar materiële en ideële belangen, de aanstoot geven tot nieuwe partijvorming, zoals daadwerkelijk gebeurd is (Bürklin 1984, 1985).

De deprivatietheorieën vertonen onmiskenbare manco's. Om te beginnen zijn deze theorieën niet in staat een logisch verband te leggen tussen de door hen gepostuleerde *materiële* deprivatie enerzijds en de articulatie van, bovenal, *niet-materiële* waarden en issues als milieubescherming, ontwapening en vrouwenemancipatie door de Groenen anderzijds. Genoot in 1980 en 1983 het issue werkloosheid topprioriteit onder het Westduitse electoraat, bij het groene segment hiervan was dit milieuvervuiling (Chandler/Siaroff 1986; Alber 1985). Een dergelijk gegeven is nauwelijks verenigbaar met een theorie die juist frustratie van beroepsmatige verwachtingen tot *de* drijfveer van groen stemgedrag verheft.

Op empirisch vlak roepen theorieën van materiële deprivatie eveneens ernstige twijfels op. Weliswaar bleek uit tabel 4 dat nagenoeg de helft van de electorale aanhang van de Groenen jonger is dan dertig jaar – het jaar waarin volgens Bürklin (1984) beroepsmatige vestiging plaatsvindt – maar dan nog blijft de (ruime) andere helft onverklaard. Daar komt nog bij dat lang niet al deze achttien- tot dertigjarigen zowel hoog opgeleid als werkloos zijn. Verschillende onderzoeken kwamen tot de bevinding dat werklozen, nog ongeacht hun leeftijd en opleiding, minder dan 15% van het groene electoraat uitmaken: 3% in 1980, 6% in 1982, 13% in 1983 en 1984 en 9,5% in 1985 (Fogt/Uttitz 1984; Kitschelt 1988; Müller-Rommel 1984). Dit betekent dat deprivatietheorieën hooguit op een kleine minderheid van de groene kiezers toepasbaar zijn. Bovendien is het incongruent met deze theorieën dat de Groenen op aanzienlijke steun kunnen rekenen van de middenklasse, dat wil zeggen van veelal hoog opgeleide mensen met een relatief hoge sociale positie en een dito inkomen.

Lijken deprivatietheorieën in hun kern dus op een labiele theoretische en empirische basis te berusten, bevatten zij niettemin één element dat wel bruikbaar kan worden geacht voor een analyse van de groene partij: de ideologische deprivatietheorie. Hoewel ideologische deprivatie bij Bürklin niet meer dan een afgeleide van materiële deprivatie is, kan dat concept ook zinvol uit een dergelijke theoretische constructie geïsoleerd worden. Er kan nauwelijks twijfel over bestaan dat het vroegtijdig vervliegen van de hervormingsbeloften van de sociaal-liberale coalitie en het in tegen-

spraak daarmee treffen van beleidsmaatregelen als beroepsverboden en uitbreiding van kernenergie een ideologisch representatiehiat creëerden, tot de opvulling waarvan de rechtse CDU/CSU-oppositie en de overige, niet in de Bondsdag vertegenwoordigde partijen evenmin of nog minder in staat waren (Klotzsch/Stöss 1984; Müller-Rommel 1984). Verkiezingsstudies tonen ook aan dat de electorale successen van de Groenen overwegend ten koste zijn gegaan van de SPD, de grootste en meest hervormingsgezinde van de beide voormalige coalitiepartners. Zo gaf in 1983 van de groene kiezers 94% aan voorstander te zijn van een rood-groene regeringscoalitie, 80% de SPD als tweede en 14% de SPD als eerste voorkeur te beschouwen (Forschungsgruppe Wahlen 1983, 1987).

De ideologische deprivatietheorie levert kortom een belangrijke bijdrage tot de verklaring van de opkomst en het succes van de Groenen: als een bepaald deel van het electoraat zich ideëel niet meer vertegenwoordigd voelt door de bestaande partijen, verschaft dit een essentiële impuls tot het oprichten van en het stemmen op een nieuwe partij. De vraag waarom deze nieuwe partij zich nu juist van het label groen heeft voorzien, laten de deprivatietheorieën echter evenzeer onbeantwoord als de postindustriële.

Bewegingstheorieën

Anders dan de postindustriële en deprivatietheorieën kenmerken de bewegingstheorieën zich veeleer door een historisch-descriptief dan een empirisch-analytisch karakter. De bewegingstheoretici kennen een centrale plaats toe aan concrete issues en politieke acties zoals die zich in reactie op een specifieke maatschappelijke probleemcontext voordoen. Zij benadrukken de historische oorsprong van de Groenen: de nieuwe sociale bewegingen, in het bijzonder de milieu-, antikernenergie- en vredesbeweging, die zich sterk hebben gemaakt voor issues die in brede kringen van de Westduitse bevolking als urgent werden beschouwd, maar die door de bestaande partijen niet of ondervertegenwoordigd werden. Wijdverbreide verontrusting ten aanzien van zich toespitsende politiek-maatschappelijke problemen, met name de externe kosten van de economische groei, wordt door de bewegingstheoretici verantwoordelijk gemaakt voor de opkomst en bloei van deze bewegingen en de hieruit voortgekomen Groenen.

De historische wortels van de Groenen reiken terug tot de studentenbeweging, de harde kern van de *Ausserparlamentarische Opposition* (APO), die in de periode 1966-1969 tegen de *Grosse Koalition* van de CDU/CSU en de SPD ageerde. Een aanzienlijk deel van de huidige groene partijacti-

visten en -sympathisanten heeft zijn politieke geboorte beleefd in deze beweging of is afkomstig uit het bonte spectrum van radicaal-linkse splintergroepen waarin deze beweging in 1970 uiteenviel. Het is ook deze studentenbeweging geweest die de weg heeft bereid voor de rond 1970 opgekomen milieubeweging, doordat zij de bereidheid tot maatschappijkritische reflectie en politieke protestacties onder tal van burgers heeft gestimuleerd. Bovendien zijn een aantal voormalige studentenactivisten zich in deze milieubeweging gaan engageren (Mayer-Tasch 1981; Sarkar 1986; Schoonmaker 1988).

In het ontwikkelingsproces van de milieubeweging kunnen drie fasen worden onderscheiden. De eerste, rond 1970 beginnende fase kenmerkte zich door specifiek-lokale en ongecoördineerde acties van groepen burgers op velerlei terrein. Na 1973 werd milieubescherming het dominante thema. In deze tweede fase drong het besef door van de alomtegenwoordigheid en omvattendheid van milieuproblemen en gingen de actiegroepen op dit terrein samenwerking met elkaar aan op regionaal en vaak ook federaal niveau. Met de oprichting vanaf 1977 van regionale groene en alternatieve lijsten en partijen als parlementaire arm of tenminste spreekbuis van de milieubeweging werd een derde fase ingeluid (Klotzsch/Stöss 1984; Mayer-Tasch 1981; Sarkar 1986).

Omstreeks die tijd hadden de aantallen actiegroepen en de daarin participerende burgers een hoge vlucht genomen. Voor de tweede helft van de jaren zeventig wordt het aantal milieugroepen in de BRD op 3000 à 4000 geschat, waarvan circa 1000 met in totaal meer dan 300.000 leden zich bij de federale koepelorganisatie *Bundesverband Bürgerinitiativen Umweltschutz* (BBU) hadden aangesloten (Klotzsch/Stöss 1984; Schoonmaker 1988). Met in 1973 twee miljoen en in het begin van de jaren tachtig vijf miljoen activisten mobiliseerden de verschillende actiegroepen te zamen meer mensen dan de politieke partijen met hun totale ledenbestand van 1,8 miljoen. Verder uitte aan het eind van de jaren zeventig niet minder dan 43% van de Westduitse bevolking de bereidheid lid te worden van een actiegroep (Mayer-Tasch 1981; Müller-Rommel 1985; Schoonmaker 1988; Schultze 1980). Dergelijke cijfers duiden niet alleen op wijdverbreide gevoelens te kort gedaan te worden in de representatie van bepaalde, niet-materiële belangen, maar ook op een aanzienlijke bereidheid van burgers tot engagement ten gunste van die belangen.

Van de kant van de gevestigde partijen werd echter nauwelijks gehoor gegeven aan de niet aflatende burgerprotesten. Hun aanvankelijke onverschilligheid sloeg zelfs al vrij snel om in irritatie over het vaak onconventionele actierepertoire van de burgergroepen (Sarkar 1986; Schoonmaker 1988). Hiertoe hadden vooral de conflicten om het gebruik van kernener-

gie bijgedragen, die de milieubeweging een sterke impuls zouden geven. Met het oog op de oliecrisis besloot de sociaal-liberale coalitie in 1973 tot een aanzienlijke uitbreiding van de productie van kernenergie. Dit besluit lokte massale, door tienduizenden activisten gedragen protestdemonstraties uit bij de bouwplaatsen van nieuwe kerncentrales, zo in Wyhl in 1975, in Brokdorf in 1976, 1977 en 1981, in Grohnde en Kalkar in 1977 en in Gorleben in 1977 en 1979.

Omstreeks 1977 maakte zich steeds meer onbehagen meester van de milieue- en antikernenergiebeweging vanwege de tegenvallende resultaten. Haar talrijke en massale acties konden weliswaar vaak vertraging maar slechts zelden verhindering van milieuschadelijke projecten bewerkstelligen. Met name was het haar niet gelukt de regering ertoe te bewegen van haar kernenergieprogramma af te zien. Steeds luider werden daarom de stemmen van diegenen die de invloed van de bewegingen hoopten te kunnen vergroten door partijpolitiek engagement: electorale concurrentie en parlementaire vertegenwoordiging zouden de druk op de bestaande partijen versterken en extra mogelijkheden bieden om eigen issues te presenteren en de publieke opinie te mobiliseren (Sarkar 1986; Schoonmaker 1988).

Aangemoedigd door het succes van de Franse *écologistes* bij de lokale verkiezingen eerder in datzelfde jaar, begonnen vanaf 1977 verscheidene milieue- en antikernenergieactivisten – spoedig vergezeld door leden van allerlei andere politieke en actiegroepen – met de oprichting van regionale groene en alternatieve lijsten en partijen en deelname – met wisselend succes – aan de deelstaatverkiezingen. Een aantal van deze regionale formaties vormden bij de Europese verkiezingen van 1979 een gezamenlijke lijst, die goed was voor 3,2% van de stemmen. Van dit succes ging een krachtige impuls uit om te komen tot één federale groene partij, waarin al die regionale formaties op zouden gaan. Aldus werd begin 1980, op een tamelijk conflictueus congres, de nieuwe federale partij *Die Grünen* in het leven geroepen. De deelname van de Groenen aan de Bondsdagverkiezingen van dat jaar leverde met 1,5% een teleurstellend resultaat op. Bij de volgende Bondsdagverkiezingen, in 1983, slaagden de Groenen er echter wel in de vijf-procentgrens voor parlementaire vertegenwoordiging te passeren. Behalve het wegvallen van het Strauss-effect (angst voor een mogelijke regering van CDU/CSU-kandidaat Strauss) had hier niet in de laatste plaats de snelle opkomst en bloei van de nieuwe vredesbeweging toe bijgedragen (Papadakis 1984). Naar aanleiding van het NAVO-dubbelbesluit in 1979 formeerden zich vredesgroepen die tegen de plaatsing van nieuwe kernwapens in Europa protesteerden. De milieubeweging breidde zich nu in ieder geval ten dele uit tot vredesbeweging, doordat de

BBU en talrijke milieuactivisten ertoe overgingen hun energie in vredesacties te steken. In de jaren 1981, 1982 en 1983 bereikte deze vredesbeweging haar hoogtepunt met demonstraties in Bonn met honderdduizenden deelnemers (Rothacher 1984; Sarkar 1986). De Groenen hamerden dan ook al sinds minder dan een jaar na de Bondsdagverkiezingen van 1980 stevig op hun compromisloze afwijzing van nieuwe kernwapens, hun sympathie voor en actieve betrokkenheid bij de vredesbeweging en hun eigen vredesactiviteiten. De CDU/CSU en de FDP daarentegen verwierpen de plaatsing van deze wapens niet en de SPD niet zonder meer (Papadakis 1984).

Gezien het feit dat de Groenen uit de nieuwe sociale bewegingen zijn ontstaan en hun verlangens het meest nadrukkelijk en consequent representeren, valt te verwachten dat een zeer groot deel van hun electorale aanhang tegelijk ook sympathiseert met deze bewegingen. Tabel 6 spreekt dit vermoeden zeker niet tegen.

Tabel 6: De houding van Westduitse kiezers ten aanzien van nieuwe sociale bewegingen (in %)

	Groenen	SPD	FDP	CDU/CSU
<i>Milieubeweging</i>				
aanhangers	68	22	21	12
tegenstanders	7	31	43	50
overigen	25	47	36	38
<i>Antikernenergiebeweging</i>				
aanhangers	64	24	18	11
tegenstanders	9	36	51	56
overigen	27	40	31	33
<i>Vredesbeweging</i>				
aanhangers	62	42	30	26
tegenstanders	5	21	31	35
overigen	33	37	39	39
	(N=134)	(N=361)	(N=67)	(N=475)

Noot: zie de noot bij tabel 1; als 'aanhangers' en 'tegenstanders' classificeerde Müller-Rommel (zie bron) de respondenten die de betreffende beweging respectievelijk in sterke mate goedkeurden en in sterke of zwakke mate afkeurden; de 'overigen' vormen de respondenten die de betreffende beweging in zwakke mate goedkeurden alsmede de respondenten die geen antwoord gaven of wisten.

Bron: Eurobarometer 17 (1982), geciteerd in Müller-Rommel (1984, 1985).

60 tot 70% van de groene kiezers blijkt inderdaad aanhanger te zijn van de milieu-, de antikernenergie- en de vredesbeweging, terwijl een minderheid onder hen van nog geen 10% ertegen gekant is. Bij het electoraat van de andere partijen daarentegen overtreft in nagenoeg alle gevallen het aandeel van de tegenstanders van nieuwe sociale bewegingen dat van de aanhangers ervan. Dat betekent echter niet dat de aanhang van de nieuwe sociale bewegingen, in het bijzonder de vredesbeweging, onder de sociaal-democratische, liberale en christendemocratische kiezers kan worden verwaarloosd. In de meeste gevallen rekt zich nog altijd meer dan 20% van hen tot die aanhang. De sympathie voor de nieuwe sociale bewegingen is, met andere woorden, veel wijdverbreider dan in stemmenpercentages voor de Groenen tot uitdrukking komt. Deze bewegingen vormen dus geenszins hun exclusieve domein.

De belangrijkste tekortkoming van de bewegingstheorieën is gelegen in hun onvermogen om de, zoals uit tabel 4 bleek, zo geprononceerde verschillen tussen sociale groepen in hun neiging tot groen stemgedrag te verklaren. Wat men op grond van deze theorieën namelijk zou verwachten, is namelijk geen sociaal-structurele maar een regio-specifieke differentiatie, volgens welke electorale steun voor de Groenen in hoge mate geconcentreerd is in sterk door milieuvervuiling aangetaste en in met een omstreden bouwproject als een kerncentrale opgeschepte gebieden. Een dergelijke verwachting blijkt echter maar ten dele gerechtvaardigd en dan nog eerder bij lokale dan bij federale verkiezingen (Papadakis 1984). Zo kon bij de Bondsdagverkiezingen van 1983 het volgende patroon worden waargenomen. In de zuidoostelijke berg- en bosregio's, die het zwaarst getroffen waren door zure regen, behaalden de Groenen hun slechtste resultaten. In districten met nucleaire installaties die op sterk lokaal verzet waren gestoten, wisten de Groenen vaak, maar zeker niet altijd, wel boven het landelijk gemiddelde liggende aantallen kiezers te mobiliseren. Grote en middelgrote steden die als universitaire of dienstverlenende centra fungeren, gaven daarentegen consistent de hoogste niveaus van electorale steun voor de Groenen te zien (vgl. Fogt/Uttitz 1984; Müller-Rommel 1984; Rothacher 1984; *Der Spiegel*, nr. 11/1983).

Deze kritiek neemt niet weg dat de bewegingstheorieën ontegenzeggelijk bijdragen tot de verklaring van de opkomst en, vooral, de politieke kleur van de Groenen: zij zijn direct ontstaan uit een krachtige milieu- en antikernenergiebeweging, wier verlangens door de bestaande partijen genegeerd werden.

Conclusie

Het is duidelijk dat geen van de drie benaderingen die in dit artikel zijn besproken op zichzelf kan staan als verklaring voor de opkomst en het electorale succes van de Westduitse Groenen. Daartoe is veeleer een combinatie van theorieën nodig. De relevantie van de postindustriële theorieën, die duurzame maatschappelijke en waardenverandering in postindustriële richting benadrukken, komt tot uitdrukking in de bevinding dat het bezit van postmaterialistische waardenprioriteiten een duidelijke neiging tot groene stemkeuze meebrengt, ook als men controleert voor ideologische en sociaal-structurele factoren. De vraag wanneer en onder welke omstandigheden waardenverandering zich vertaalt in de formatie van een nieuwe, op postmaterialistische issues georiënteerde partij blijft in dit perspectief echter onbeantwoord. Hier kan de ideologische deprivatiethese uitkomst bieden. Het vroegtijdig vervliegen van de hervormingsbeloften van de sociaal-liberale coalitie (1969-1982) heeft ertoe geleid dat met name linkse postmaterialisten zich niet meer vertegenwoordigd voelden in het Westduitse partijstelsel. Oprichting van zo'n nieuwe partij is dan een logische reactie. Voor de groene naam en kleur van deze partij bieden geen van de twee genoemde theorieën een verklaring. De bewegingstheorieën doen dit wel. Historisch gezien zijn de Groenen voortgekomen uit een krachtige, op wijdverbreide sympathie steunende milieubeweging, wier verlangens door de bestaande partijen genegeerd werden en die zich – ten dele althans – ter vergroting van haar invloed vanaf 1977 partijpolitiek is gaan engageren. De typische sociaal-structurele achtergrond van het groene electoraat (jong, hoog opgeleid, nieuwe middenklasser en stedelijk) wordt hiermee echter niet verklaard. Hiertoe lenen zich wel de postindustriële theorieën.

Zo wordt duidelijk dat de genoemde factorencomplexen alle van belang zijn, maar vanwege hun onderlinge samenhang moeilijk in hun afzonderlijke gewicht bepaalbaar zijn. Deze onderlinge samenhang bestaat eruit dat verreweg de meeste postmaterialisten in de jaren zeventig nog op de SPD stemden, tal van voormalige (en ook nog huidige) postmaterialistische SPD-kiezers actief waren en zijn in de nieuwe sociale bewegingen en grote delen van de nieuwe sociale bewegingen er postmaterialistische waardenprioriteiten op na houden. Vergelijkend onderzoek zal uit moeten wijzen in hoeverre de genoemde factoren ook naar groene partijen in andere landen generaliseerbaar zijn. De *materiële* deprivatiethese, die de Groenen interpreteert als een kortstondige protestpartij van de jonge intelligentsia die zich momenteel in haar materiële, beroepsmatige toekomstverwachtingen gefrustreerd ziet, lijkt zowel theoretisch als empi-

risch niet goed houdbaar, aangezien de Groenen bovenal *niet*-materiële issues als milieubescherming articuleren en werklozen in totaal slechts een kleine minderheid van hun electorale aanhang vormen.

Het feit dat de groene verkiezingssuccessen overwegend ten koste van de SPD zijn gegaan, werpt tenslotte de vraag op of deze partij door haar overgang van regering naar oppositie in 1982 en door programmatische aanpassingen in groene richting haar verloren aanhang kan recupereren en aldus het groene fenomeen kan elimineren. Dit lijkt een onwaarschijnlijk scenario. De flexibiliteit van de SPD is beperkt wegens haar verdeling in een grotere traditionele, centristisch en materialistisch georiënteerde rechtervleugel en een kleinere postmaterialistische, in directe electorale concurrentie tot de Groenen staande linkervleugel (Müller-Rommel 1989). In het geval van een vergaande aanpassing aan de programmatische posities van de Groenen riskeert de SPD, behalve verscherping van partijinterne conflicten, bij haar traditionele arbeidersvleugel electorale verliezen te moeten incasseren die een – onzekere – winst ten nadele van de Groenen overtreffen. Verder kan worden aangenomen dat groene kiezers niet alleen prospectief – op basis van programmatische beloften – stemmen, maar partijen ook retrospectief – op basis van het gevoerde beleid op federaal, deelstaat- en gemeentelijk niveau – evalueren. Als deze veronderstelling juist is, zullen louter programmatische toenaderingen door de sociaal-democratie zonder beleidsmatige consequenties nauwelijks effect sorteren, temeer daar juist een groot deel van het groene electoraat uit voormalige, door de sociaal-liberale coalitie gedesillusioneerde SPD-kiezers bestaat, wier verlangens de Groenen consequenter en nadrukkelijker dan welke partij ook representeren (Müller-Rommel 1984, 1985). De resultaten van de Bondsdagverkiezingen van 1983 en 1987 spreken een dergelijk scenario ook tegen. Ondanks de oppositierol en een aantal programmatische herformuleringen van de SPD slaagden de Groenen toen erin voldoende kiezers te winnen om respectievelijk voor het eerst Bondsdagzetels te winnen en hun zeteltal nog eens uit te breiden.

Deze electorale consolidatie van de Groenen als relatief klein maar waarschijnlijk duurzaam bestanddeel van het Westduitse partijstelsel zal mogelijkerwijs een ingrijpende wijziging in de concurrentie- en coalitieverhoudingen ervan meebrengen, en wel in de richting van een systeem van twee ideologische blokken: Groenen en sociaal-democraten (links) versus liberalen en christendemocraten (rechts).

Noten

1. Dit artikel is een verkorte versie van de nagenoeg gelijkgetitelde doctoraalscriptie van de auteur (Rijksuniversiteit Leiden, 1989). Alle gegevens hebben betrekking op de periode tot 1990, dus voor de Duitse vereniging.
2. Müller-Rommel (1982) kwam tot soortgelijke resultaten met betrekking tot de *Alternative Liste*, de afdeling van de Groenen in West-Berlijn.
3. Ondanks de relatief lage aantallen respondenten (N) komen ook voor de variabelen klasse en woonplaats de data uit deze tabel redelijk goed overeen met bevindingen uit andere empirische onderzoeken, zij het dat geen enkele van de laatste zulke grote aandelen van werkloze kiezers onder de vier partijen te zien geeft als tabel 4 (vgl. Fogt/Uttitz 1984; Kitschelt 1988; Müller-Rommel 1984, 1985).
4. Deze bevindingen corresponderen in grote lijnen met een soortgelijke test ten aanzien van de Franse *écologistes*, die model heeft gestaan voor de constructie van tabel 5 (vgl. Müller-Rommel/Wilke 1981).

Literatuur

- Alber, J. (1985), Modernisierung, neue Spannungslinien und die politischen Chancen der Grünen, *Politische Vierteljahresschrift*, 26/3, 211-26.
- Boy, D. (1981), Le vote écologiste en 1978, *Revue française de science politique*, 31/2, 394-416.
- Bürklin, W.P. (1981), Die Grünen und die 'Neue Politik': Abschied vom Dreiparteiensystem?, *Politische Vierteljahresschrift*, 22/4, 359-82.
- Bürklin, W.P. (1984), *Grüne Politik*, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Bürklin, W.P. (1985), The German Greens: The Post-Industrial Non-Established and the Party System, *International Political Science Review*, 6/4, 463-81.
- Bürklin, W.P. (1987), Governing Left Parties Frustrating the Radical Non-Established Left, *European Sociological Review*, 3/2, 109-26.
- Chandler, W.M., en A. Siaroff (1986), Postindustrial Politics in Germany and the Origins of the Greens, *Comparative Politics*, 18/3, 303-25.
- Cotgrove, S., en A. Duff (1981), Environmentalism, Values, and Social Change, *British Journal of Sociology*, 32/1, 92-110.
- Dalton, R.J. (1984), The West German Party System between Two Ages, in: Dalton e.a., 1984, 104-133.
- Dalton, R.J., e.a. (red.) (1984), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*, Princeton University Press, Princeton.
- Fogt, H., en P. Uttitz (1984), Die Wähler der Grünen 1980-1983, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 15/2, 210-26.
- Forschungsgruppe Wahlen (1983), Regierungswechsel und politische Einstellungen: Eine Analyse der Bundestagswahl 1983, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 14/4, 556-82.
- Forschungsgruppe Wahlen (1987), Die Konsolidierung der Wende: Eine Analyse

- der Bundestagswahl 1987, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 18/2, 253-84.
- Huntington, S.P. (1974), Postindustrial Politics: How Benign Will It Be?, *Comparative Politics*, 6/2, 163-91.
- Inglehart, R. (1979a), Value Priorities and Socioeconomic Change, in: S.H. Barnes, M. Kaase e.a., *Political Action*, Sage, Beverly Hills, 305-42.
- Inglehart, R. (1979b), Political Action: The Impact of Values, Cognitive Level, and Social Background, in: Barnes, Kaase e.a., op. cit., 343-80.
- Inglehart, R. (1981), Postmaterialism in an Environment of Insecurity, *American Political Science Review*, 75/4, 880-900.
- Inglehart, R. (1984), The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society, in: Dalton e.a., 1984, 25-69.
- Inglehart, R. (1985), New Perspectives on Value Change, *Comparative Political Studies*, 17/4, 485-532.
- Kitschelt, H. (1988), Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems, *World Politics*, 40/2, 194-234.
- Klotzsch, L., en R. Stöss (1984), Die Grünen, in: Richard Stöss (red.), *Parteien-Handbuch*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1509-598.
- Lowe, P.D., en W. Rüdiger (1986), Review Article: Political Ecology and the Social Sciences, *British Journal of Political Science*, 16/4, 513-50.
- Mayer-Tasch, P.C. (1981), *Die Bürgerinitiativbewegung*, Rowohlt, Reinbek.
- Müller-Rommel, F. (1982), 'Parteien neuen Typs' in Westeuropa: Eine vergleichende Analyse, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 13/3, 369-90.
- Müller-Rommel, F. (1983), Die Postmaterialismuskonzeption in der empirischen Sozialforschung, *Politische Vierteljahresschrift*, 24/2, 218-28.
- Müller-Rommel, F. (1984), Die Grünen im Lichte von neuesten Ergebnissen der Wahlforschung, in: Th. Kluge (red.), *Grüne Politik*, Fischer, Frankfurt, 125-41.
- Müller-Rommel, F. (1985), Social Movements and the Greens: New Internal Politics in Germany, *European Journal of Political Research*, 13/1, 53-67.
- Müller-Rommel, F. (1989), The German Greens in the 1980s: Short-Term Cyclical Protest or Indicator of Transformation?, *Political Studies*, 37/1: 114-22.
- Müller-Rommel, F., en H. Wilke (1981), Sozialstruktur und 'postmaterialistische' Wertorientierungen von Ökologen, *Politische Vierteljahresschrift*, 22/4, 383-97.
- Papadakis, E. (1984), *The Green Movement in West Germany*, Croom Helm, London.
- Poguntke, Th. (1987), Grün-alternative Parteien: Eine neue Farbe in westlichen Parteiensystemen, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 18/3, 368-82.
- Rothacher, A. (1984), The Green Party in German Politics, *West European Politics*, 7/3, 109-16.
- Rüdiger, W. (1985), Die grüne Welle: Zur Entwicklung ökologischer Parteien in Europa, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 45, 3-18.
- Rüdiger, W., en Ph. D. Lowe (1986), The Withered 'Greening' of British Politics, *Political Studies*, 34/2, 262-84.

- Sarkar, S. (1986), The Green Movement in West Germany, *Alternatives*, 11/2, 219-54.
- Schoonmaker, D. (1988), The Challenge of the Greens to the West German Party System, in: Kay Lawson en Peter H. Merkl (red.), *When Parties Fail*, Princeton University Press, Princeton, 41-75.
- Schultze, R.O. (1980), Nur Parteiverdrossenheit und diffuser Protest? Systemfunktionale Fehlinterpretationen der grünen Wahlerfolge, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 11/3, 292-313.
- Thome, H. (1985), Wandel zu postmaterialistischen Werten? Theoretische und empirische Einwände gegen Ingleharts Theorie-Versuch, *Soziale Welt*, 36/1, 27-59.

Chaos in Europe: An inquiry into the nature of social systems and the methodology of the behavioral sciences*

Johan K. De Vree

I. Revolution in Europe and political science

Among those who cared to know, the sorry performance of the East European economies, the existence of deep tensions between as well as within the several East European nations, and the corrupt nature of the Communist regimes in those countries, has long ceased to be a secret. Yet, it seems safe to say that, until last year, the overwhelming majority of observers still believed both the Soviet hegemony over Eastern Europe, and the position of the Communist leadership in virtually all East European countries to be basically secure, at any rate for the foreseeable future. For although it seemed to be clear enough that disaffection with Communism was fairly widespread all over Eastern Europe, ways and means to organize such disaffection into viable and powerful revolutionary movements seemed to be largely lacking. And, of course, the Communist leadership, commanding vast police and military forces as well as extensive networks of secret services and informers, reaching down into every nook and cranny of the societal structure, seemed perfectly able and (therefore) willing to cope with any attempt to undermine its position. The Soviet Union, in particular, seemed quite secure in its position of one of the world's superpowers, while nothing would seem to seriously threaten either its internal cohesion or its hegemony over the rest of Eastern Europe. And, indeed, many in the West had gradually come to accept such hegemony as inevitable and even beneficial. After all, it did provide a measure of order and stability in a traditionally unruly and dangerous region.

* This article has been presented as a paper at the American-Dutch Workshop on European Integration: Models and Policy Concerns, Groningen, June 6-8, 1990.